

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ*

ՀՏԴ: 929:891.981Չարենց+891.981

DOI: 10.54503/2953-8092.2024.2(4)-89

ՄԱՅԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հիմնարար գիտական գրադարան
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ORCID: [0000-0002-7989-0514](https://orcid.org/0000-0002-7989-0514)

Մշակույթի, գիտության, գրականության տարբեր ոլորտների ներկայացուցիչների անձնական գրադարանները հայ տպագիր ժառանգության անբաժանելի մասն են համարվում, նաև արտացոլում են տվյալ գործչի մտածելակերպն ու հայացքները: Այսքանով հանդերձ՝ դրանք հաճախ մնում են սրվերում:

Եղիշե Չարենցի անձնական գրադարանի ուսումնասիրությունը կատարվել է նույն գրադարանի մատենագիտությունը կազմելու աշխատանքներին զուգահեռ՝ 2018 թվականից սկսած: Գրադարանը բաղկացած է եղել 6000 միավոր գրականությունից, սակայն պահպանվել և մեզ է հասել 1452 միավոր գիրք և պարբերական: Դրանցից 2-ը՝ հնատիպ (1512-1800 թթ.), 20-ը՝ վաղ շրջանի տպագրություններ են (1801-1850 թթ.): Անձնական գրադարանում պահպանվող գրականության մեծ մասը տպագրվել է 1912-1937 թթ., ինչը պայմանավորված է այդ ժամանակահատվածում գրականություն ձեռք բերելու նրա հնարավորություններով և Պետիրաստում աշխատելու հանգամանքով: Աշխարհագրական առումով ընդգրկումը ևս մեծ է. այստեղ առկա են աշխարհի տարբեր վայրերում տպագրված գրքեր ու պարբերականներ: Անձնական գրադարանում գերակշռում են ռուսերեն, այնուհետև հայերեն և այլ լեզուներով հրատարակությունները:

* Ներկայացվել է 22.09.2024, գրախոսվել է 13.10.2024, ընդունվել է տպագրության 21.10.2024:

The article was submitted on 22.09.2024, reviewed on 13.10.2024 accepted for publication on 21.10.2024.

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՈՒՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանյան այլ հավաքածուներում Ե. Չարենցի անձնական գրադարանին պատկանող գրքեր կամ պարբերականներ գտնելու մեր փորձերն ապարդյուն էին, սակայն, վստահ ենք, որ շարունակական աշխատանքներն այս ուղղությամբ դրական արդյունք են ունենալու:

The personal libraries of representatives of various fields of culture, science, and literature are considered an undivideable part of the Armenian printed heritage, reflecting the way of thinking and views of the given figure at the same time. However, they often remain in the shadows.

The study of the personal library of Yeghishe Charents was carried out in parallel with the work of compiling the bibliography of the same library, starting from 2018. As a result of studying the personal library it was found that there were about 6,000 items of literature in the library, but 1,452 items were preserved - books and periodicals. Two of them were published in 1512-1800, and 20 in 1801-1850. Most of the literature was published in 1921-1937, due to the increase in his ability to acquire books during that period, as well as the fact that he worked in a state publishing house. The geographical map of book printing is large enough. covers a wide range of locations around the world. From a linguistic point of view, publications in Russian prevail, followed by Armenian ones, but there are also publications in foreign languages.

Our efforts to find books or periodicals belonging to the personal library of Charents in other Armenian collections were unsuccessful, but we are sure that the continuous work in this direction will have a positive result.

Բանալի բառեր¹ Եղիշե Չարենց, բանաստեղծ, անձնական գրադարան, գրական ժառանգություն, հայ և համաշխարհային գրականություն, տպագրության պատմություն, հրատարակչական գործունեություն, մատենագիտություն:

Ինչպես հղել¹ Գրիգորյան, Մ. (2024), Եղիշե Չարենցի անձնական գրադարանը, *Լրագրու Հայկական գրադարանային ասոցիացիայի*, 2(4), 89-102. [https://doi.org/10.54503/2953-8092.2024.2\(4\)-89](https://doi.org/10.54503/2953-8092.2024.2(4)-89)

How to cite (APA style): Grigoryan, M. (2024), The personal library of Yeghishe Charents, *Herald of the Armenian Library Association*, 2(4), 89-102.
[https://doi.org/10.54503/2953-8092.2024.1\(3\)-89](https://doi.org/10.54503/2953-8092.2024.1(3)-89)

Ներածություն

Ե. Չարենցի կյանքը, գրական ժառանգությունն ու գործունեությունը տարբեր ժամանակներում տարաբնույթ, բազմաբովանդակ ուսումնասիրությունների թեմա է դարձել, սակայն բանաստեղծի անձնական գրադարանի ուսումնասիրությունը, ցավոք, չի արժանացել համապատասխան ուշադրության: Խնդրին առավել ամբողջական անդրադարձել է Ն. Հայրապետյանը (ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ 1987, 63), առանձին անդրադարձներ կան Ռ. Ղազարյանի (ՂԱԶԱՐՅԱՆ 1977, 48-59), Ա. Ալեքսանդրյանի (ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՅԱՆ 1979, 96), Ս. Աղաբաբյանի (ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ 1973, 439) ուսումնասիրություններում ու հուշագրություններում, ինչպես նաև Դ. Գասպարյանի կազմած «Չարենցի հետ» գրքում (ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ 1997, 389-392): Մինչդեռ անձնական գրադարանը, մեր խորին համոզմամբ, բանաստեղծի արվեստի, մտքի ու խոսքի արտացոլանքն է, ուրեմն ունի ուսումնասիրության առաջնահերթություն:

Սույն հետազոտության շրջանակում ներկայացնելու ենք Ե. Չարենցի անձնական գրադարանի ժամանակային և տարածական ընդգրկումը, բովանդակային շերտերն ու մատենագիտական աշխատանքները: Առաջադրել ենք հետևյալ խնդիրները՝ ա) ե՞րբ է սկսվել Չարենցի անձնական գրադարանի ձևավորումը, բ) ժամանակագրական և տարածական ի՞նչ սահմաններ ունի, գ) ընդգծել թեմատիկ ենթաշերտերը:

Կարծում ենք՝ սույն ուսումնասիրությունը կնպաստի չարենցագիտության հետագա զարգացմանը և ունի աղբյուրագիտական արժեք:

Չարենցի անձնական գրադարանի ձևավորումն ու բովանդակությունը

Ե. Չարենցի անձնական գրադարանի ձևավորման հիմքերը դրվել են դեռևս Կարսի ռեալական դպրոցում սովորելու տարիներին, երբ ի հայտ է եկել գրքի հանդեպ բանաստեղծի «թուլությունը»: Կան վկայություններ, որ նա եղել է դպրոցի և Կարսի քաղաքային գրադարանի լավագույն ընթերցողներից մեկը, ընթերցել է այն ամենն, ինչը հրատարակվել է այդ շրջանում՝ առանց բովանդակային սահմանափակումների կամ այն, ինչը կարողացել են սպասարկել գրադարանները՝ (ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՅԱՆ 1979, 86, ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ 1973, 27-28):

Բուռն ընթերցանության մոլուցքն ի վերջո բանաստեղծին տարել է դեպի սեփական գրադարանն ունենալու գաղափարը: Այսօր անձնական գրադարանի՝ մեզ հասած հատվածում առկա է շուրջ 30 անուն հայերեն գիրք, որոնք տպագրվել են 1910-ական թվականներին: Նրանցից մի քանիսի էջերին պահպանվել են թանաքով արված ինքնագրերը: Օրինակ՝ Եղիշեի, Բուզանդի և Խորենացու Պատմությունների տիտղոսաթերթերի վերևի հատվածում նշված է «Եղիշե Սողոմոնեան»՝ առանց թվականի հիշատակման (ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, ԱՂԱՅԱՆ 2022, 28, 83, 113): Անձնական գրադարանում պահպանվել է նաև Վահան Տերյանի բանաստեղծությունների ժողովածուի 1912 թ. տպագրությունը, որի ձեռքբերման պատմությունը մեզ է հասել ժամանակակիցների հուշերի միջոցով (ՄԱԶՄԱՆՅԱՆ 1961, 60), սակայն պահպանված օրինակի տիտղոսաթերթին առկա ընծայագիրը փաստում է, որ սա, ցավոք, Ե. Չարենցի գնած օրինակը չէ. «Եղիշե Չարենց, տալիս եմ քեզ Վահանի գիրքը թողնելով, որ մուսատ և «Ազգը» տայ քեզ Վահանի գահը, որ թափուր թողեաց այնպես վաղաժամ, Կարէն Մոսկա, 9.1.22.» (ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, ԱՂԱՅԱՆ 2022, 111):

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Չարենցի անձնական գրադարանում առկա գրականության քանակի մասին պահպանվել են հակասական տվյալներ: Ժամանակակիցների վկայությունների հիման վրա Ներսես Հայրապետյանը գրել է. «...ենթադրվում է, որ Չարենցի գրադարանում եղել է մոտավորապես 6000 կտոր գրականություն, որից տուն-թանգարանում պահպանվում է մի մասը՝ ավելի քան 1400 հատոր» (ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ 1987, 21): Բանաստեղծի ավագ դուստր Արփենիկ Չարենցը փաստել է նույն թվաքանակը՝ առանձնացնելով ժամանակաշրջանը՝ 1930-ական թվականներ¹, իսկ Ռաֆիկ Ղազարյանն ընդգծել է՝ շուրջ 1500 կտոր գիրք և ամսագիր (ՂԱԶԱՐՅԱՆ 1977, 50): Առավել ճշգրիտ տեղեկությունն է հայտնել Ե. Հովհաննիսյանը, ով կազմակերպել է Չարենցի անձնական գրադարանի տեղափոխումը ներկայիս Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան: Նա փաստել է, որ տեղափոխել է 1600 միավոր գրականություն, որոնք դասավորել է պահարաններում և կնքել: Մի քանի օր բացակայելուց հետո, սակայն, երբ վերադարձել է թանգարան, պարզվել է, որ թանգարանի աշխատակիցները այդ գրադարանից վերցրել են 160 միավորը: Ինքը վերցրել է 2 միավոր (ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ 1997, 391-392): Այսքանով հանդերձ, սակայն, նշել ավարտուն մի թիվ և հաստատել այն, ցավոք, հնարավոր չէ:

Անձնական գրադարանի՝ մեզ հասած հատվածի ուսումնասիրության շնորհիվ կարող ենք ընդգծել, որ այն ավելի շատ համալրվել է 1920-1937 թթ. ընթացքում, երբ բանաստեղծը հաճախակի էր լինում Մոսկվայում, ուր առկա էր գրախանութների ընդլայնված ցանց և տպագիր նյութի ընտրության լայն տեսականի, 1924-1925 թթ. արտերկիր կատարած ճանապարհորդության ընթացքում և, հատկա-

---

¹ Տվյալն ընդգծում ենք՝ հենվելով Ե. Չարենցի տուն-թանգարանի աշխատակիցների վկայությունների վրա:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

պես, 1928 թվականից հետո, երբ աշխատանքի է անցել Պետհրատում, ինչը հնարավորություն է ընձեռել ընդլայնել գրական կապերն ու հնարավորությունները²: Հուշագիրների մեծ մասը թվային տվյալներ չեն հաղորդում բանաստեղծի անձնական գրադարանի մասին, միայն վկայում են, որ նա ունեցել է հարուստ գրադարան (ՊՈՂՈՍՅԱՆ 1967, 27):

Ե. Չարենցի ձերբակալությունից հետո գրքերի մեծ մասն անհետացել է: Ե. Հովհաննիսյանը պնդել է, որ բանաստեղծի ձերբակալությունից հետո անձնական գրադարանը մասնատվելու վտանգի տակ էր, որ այդ գրքերը կապկպել էին՝ տարբեր մշակութային կառույցներ տեղափոխելու համար (ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ 1997, 390): Դրան միանշանակ նպաստել են նաև քաղաքական հետապնդումները, ունեցվածքի առգրավումը, հատկապես «վտանգավոր» համարված գրականության գտումը: Ասվածի վկայությունն է այն, որ այսօր հայաստանյան տարբեր գրադարաններում պահպանվում են այդ ժամանակաշրջանի տպագրություններ, որոնց էջերում գրիչով ջնջված են Ե. Չարենցի և ժամանակի մի շարք առաջադեմ գործիչների անունները: Ուրեմն, կարող ենք պնդել, որ քաղաքական ռեժիմը գրքերի կորստի կամ անհետանալու հարցում վճռական է եղել:

Գրադարանից գրքերի պակասելը պայմանավորված էր նաև բանաստեղծի՝ տեղից-տեղ տեղափոխվելու հանգամանքով: Հայտնի է, որ Ե. Չարենցը բնակության տարբեր հասցեներ է ունեցել տարբեր քաղաքներում, նաև Երևանում: Տեղափոխությունների արդյունքում գրադարանը մեծ վնասներ է կրել, չնայած բանաստեղծը ջանացել է

---

² 2022 թ. տպագրված «Եղիշե Չարենցի անձնական գրադարանը» մատենագիտության շնորհիվ ներկայում հնարավոր է իրականացնել գրադարանի՝ մեզ հասած հատվածի ժամանակագրական վերլուծությունը: Փաստացի տվյալներ հաղորդում է նաև Ն. Հայրապետյանը (ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ 1987, 17-22, 29-30):

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

տեղափոխել առանց կորուստների: 1935 թ. նա հաստատվել է այն տանը, ուր այժմ գործում է տուն-թանգարանը, որտեղ և նրան ձերբակալել են: Այս տանից էլ տեղափոխվել է գրադարանը, որի մի հատվածն, ի վերջո, հանգրվանել է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում, որտեղից էլ հետագայում տեղափոխվել է տուն-թանգարան: Թանգարանի աշխատակիցները հետագայում ջանացել են ամբողջացնել, հավաքագրել գրքերը, ուսումնասիրել դրանք: Այսօր թանգարանում պահվող գրադարանի յուրաքանչյուր գրքի գիտական անձնագրում արտացոլված է այդ գրքի նկարագիրն ու պատմությունը, սակայն պարզել, թե որ գիրքը ինչպես և ինչ նպատակով է հայտնվել գրադարանում, հնարավոր չէ աղբյուրների բացակայության պատճառով: Վստահ ենք, սակայն, որ Չարենցի անձնական գրադարանում պատահական հայտնված գրքեր չեն եղել:

Նշենք նաև, որ պահպանվել է Ե. Չարենցի ձերբակալությունից հետո կազմված տան իրերի ցուցակը³, սակայն գրքերի ցուցակ այդ փաստաթղթերում չկա:

Ցավոք, անձնական գրադարանի քանակական պատկերն ստանալ առ այսօր չի ստացվում: Կարող ենք միայն փաստել, որ այսօր այդ գրադարանում կա 1452 միավոր գրականություն:

Ե. Չարենցի անձնական գրադարանն ունի ժամանակագրական լայն ընդգրկում: Մատենագիտական աշխատանքների և ուսումնասիրությունների շնորհիվ ստացվել է հետևյալ ժամանակագրական պատկերը՝ 1512-1800 թթ.՝ 2 միավոր, 1801-1850 թթ.՝ 20 միավոր,

---

³ Արխիվային այդ փաստաթղթերը հայտնաբերվել են Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում, որոնց պատճենները պահպանվում են Ե. Չարենցի տուն-թանգարանում: Հոդվածի շրջանակում ուսումնասիրվել են այդ պատճենները:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

1851-1900 թթ.՝ 78 միավոր, 1901-1920 թթ.՝ 343 միավոր, 1921-1937 թթ.՝ 1009 միավոր:

Հնատիպ շրջանին առնչվող գրքերից մեկը Ներսես Շնորհալու «Յիսուս Որդի» երկի հայերեն տպագրությունն է (Սանկտ Պետերբուրգ, Գրիգոր Խալդարյանի տպարան, 1785), մյուսը՝ ռուսերեն մի տպագրություն⁴:

Բովանդակային առումով գրքերը տարբեր են, առնչվում են մեզ հայտնի բոլոր բնագավառներին, արվեստի ճյուղերին, տարբեր կրոններին: Լինելով գրականության ու մշակույթի գիտակ՝ Չարենցին հետաքրքրել են գիտության գրեթե բոլոր ճյուղերն ու մասնագիտական բնագավառները:

Անձնական գրադարանում ներառված գրքերը մեծամասամբ հայերեն են և ռուսերեն, առկա են նաև 4 անգլերեն, 8 գերմաներեն, 1 իտալերեն, 3 վրացերեն, 1 ուկրաիներեն, 2 ֆրանսերեն տպագրություններ:

Չարենցի անձնական գրադարանի մատենագիտությունը

Մինչև 2022 թ. Ե. Չարենցի անձնական գրադարանն ամբողջական ուսումնասիրության չի ենթարկվել առաջինը մատենագիտության բացակայության պատճառով: Դեռևս 1987 թ. Ն. Հայրապետյանը գրել է. «Մինչև օրս չի հրատարակվել բանաստեղծի գրադարանի գրացուցակը, որը հնարավորություն կտար գրքերի համալրման աշխատանքներում ընդգրկել գրական լայն հասարակության ներկայացուցիչներին» (ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ 1987, 24): Ասվածին հավելենք, որ

---

⁴ Ե. Չարենցի տուն-թանգարանը՝ որպես նման արժեքավոր գրքերի պահպանության վայր, չի արձանագրվել հայ գրքի համահավաք մատենագիտական ցանկերում, մինչդեռ դա խիստ անհրաժեշտ էր հայ տպագիր ժառանգության պահպանության տեսանկյունից: Այս առումով անձնական գրադարանի մատենագիտությունը մեծ նվեր է հայ գրքի ուսումնասիրողների համար:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

դեռևս 1977 թ. կազմվել էր մատենագիտական մի ցանկ, որը, սակայն, չէր արտացոլում գրադարանի ողջ հավաքածուի բովանդակությունը (ՂԱԶԱՐՅԱՆ 1977, 50-59):

Հայ իրականության մեջ առաջինը Հովհաննես Թումանյանի անձնական գրադարանն է ուսումնասիրվել պատշաճորեն: Ապացույցը՝ 1987-2000 թթ. ընթացքում տպագրված մատենագիտության չորս հատորներն են: Նրանից հետո, եթե անգամ ուսումնասիրվել են գրողների կամ մշակութային գործիչների անձնական գրադարանները, ապա դրանք չեն հանրայնացվել:

2022 թ.՝ Ե. Չարենցի ծննդյան հոբելյանական տարում, լույս տեսավ բանաստեղծի անձնական գրադարանի մատենագիտությունը, որի կազմման աշխատանքներին զուգահեռ իրականացվեց նաև առկա նյութերի ուսումնասիրություն՝ հետապնդելով հետևյալ նպատակները՝

1. Ներկայացնել բանաստեղծի գաղափարական, գեղագիտական հայացքների, նրա ծրագրերի և հետաքրքրությունների շրջանակը:

2. Հանրայնացնել գրադարանի հարուստ բովանդակությունը:

3. Ուրվագծել Չարենցի ապրած ժամանակաշրջանը:

4. Առավել ամբողջական դարձնել հայ տպագրության պատմությունը:

Մատենագիտություն կազմելու գաղափարը ծնվել էր դեռևս 2018 թ., երբ Չարենցի տուն-թանգարանի տնօրեն Անահիտ Ասատրյանը Հայաստանի ազգային գրադարանի տնօրեն Տիգրան Զարգարյանի հետ որոշեցին վերսկսել Չարենցի կենսամատենագիտության կազմման աշխատանքները, իսկ անձնական գրադարանի մատենագիտությունը պետք է դառնար այդ մեծ գաղափարի մի մասը: Աշխատանքների մեկնարկին զուգահեռ պարզ դարձավ, որ անձնական

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

գրադարանը բավական ծավալուն է և չի կարող ընդգրկվել կենսամատենագիտության մեջ:

Մատենագիտությունը կազմելու համար ուսումնասիրվեց միայն բանաստեղծի տուն-թանգարանում առկա հավաքածուն: Հավանաբար անձնական գրադարանի շատ գրքեր և պարբերականներ այսօր պահպանվում են նաև այլ կառույցներում կամ մասնավոր հավաքածուներում, սակայն նրանց մասին տեղեկատվության բացակայության պատճառով այդ գրականությունը չներառվեց սույն աշխատանքի մեջ:

Մատենագիտությունը կազմվեց պահանջվող սկզբունքներին և չափորոշիչներին համապատասխան՝ ճկուն որոնողական համակարգով: Գրքի կառուցվածքում առանձնացվեցին պայմանական թեմաներ, որոնց ներքո նյութերը դասակարգվեցին այբբենական դասավորությամբ: Պայմանական թեմաների ներքո տարանջատվեցին անձնական գրադարանում առկա գրքերն ու պարբերականները՝ ըստ լեզուների:

Անձնական գրադարանում առկա 1452 միավոր գրականությունն, ըստ մատենագիտական նկարագրությունների համարակալության, կազմեց 1135 միավոր: Թվային այս տարբերությունն ունի իր բացատրությունը.

ա. Մատենագիտության մեջ հատորային հրատարակությունները ներկայացվեցին մեկ նկարագրության ներքո՝ ամբողջականությունը չխախտելու համար:

բ. Անձնական գրադարանում առկա են անուններ, որոնցից պահպանվում են մի քանի օրինակներ: Քանի որ մատենագիտական նկարագրությունները կատարվեցին ըստ անունների, նույնանուն հրատարակությունների բազմօրինակներն ամբողջացվեցին մեկ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

նկարագրության ներքո, իսկ ծանոթագրությունների մեջ ներկայացվեց յուրաքանչյուր միավորի առանձնահատկությունը:

գ. Անձնական գրադարանում առկա պարբերականների յուրաքանչյուր համարը համարվում է մեկ առանձին միավոր, մինչդեռ մատենագիտության մեջ տվյալ պարբերականի բոլոր համարներն ամփոփվեցին մեկ նկարագրության ներքո:

Յուրաքանչյուր գրքի մատենագիտական նկարագրությանը զուգահեռ տրվեց տվյալ գրքի բովանդակությունը՝ հնարավորություն ընձեռելով օգտվողին ուսումնասիրել այն և գտնել իրեն անհրաժեշտ նյութը: Պարբերականների պարագայում համարների բովանդակությունը չներկայացվեց:

Գրքում մատենագիտական նկարագրություններն ուղեկցվում են համապատասխան ծանոթագրություններով: Անձնական գրադարանում առկա տպագիր նյութերի գերակշիռ մասն ունի արժեքավոր ինքնագրեր, ընծայագրեր, տարբեր մակագրություններ, որոնք պատկանում են ինչպես Ե. Չարենցին, այնպես էլ տարբեր ժամանակների հայտնի հայ և օտարազգի գրական, մշակութային գործիչների: Ծանոթագրությունների մեջ բոլոր այդ արժեքավոր մակագրությունները ներկայացված են ամբողջությամբ: Նշենք նաև, որ առկա են ձեռագիր նշումներ, որոնք ժամանակի կամ այլ պատճառներով դարձել են անընթեռնելի: Ծանոթագրությունների մեջ այս փաստը ևս արտացոլված է:

Մատենագիտության վերջում ներառվել են անձնանունների և վերնագրերի ցանկերը: Անձնանունների ցանկում արտացոլված են մատենագիտության մեջ ներառված բոլոր անձնանունները: Եթե նույն անձնանունը գրվել է երկու ուղղագրությամբ՝ դասական և արդի, ցանկի մեջ նախապատվությունը տրվել է արդի ուղղագրությանը, սակայն արտացոլվել են գրության բոլոր ձևերը: Կիրառվել է մա-

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

տենագիտության մեջ ընդունված հղման սկզբունքը՝ անձնանունների ցանկն ավելի ամբողջական դարձնելու նպատակով: Եթե նյութը որևէ անհատի մասին է, ցանկում հերթական համարը նշվել է փակագծով, իսկ եթե հեղինակ է, խմբագիր, կազմող, թարգմանիչ, նկարիչ՝ առանց փակագծի: Յուրաքանչյուր անձնանվան կողքին նշված է մատենագիտական գրառման համապատասխան համարը: Անձնանունները դասավորված են այբբենական կարգով: Հասկանալի պատճառով անձնանունների ցանկում չեն ընդգրկվել «Եղիշե Չարենց» և «Եղիշե Սողոմոնյան» անունները:

Վերնագրերի ցանկում արտացոլված են մատենագիտության մեջ ներառված գրքերի վերնագրերը այն ուղղագրությամբ, ինչպես գրված են գրքերի վրա: Ենթավերնագրերը և բովանդակության մեջ արտացոլված ստեղծագործությունների վերնագրերը սույն ցանկի մեջ չեն ներառվել: Յուրաքանչյուր վերնագրի կողքին նշված է մատենագիտական գրառման համապատասխան համարը:

Ամփոփում

Ե. Չարենցի՝ ընդգրկուն ծավալ ունեցող անձնական գրադարանի մատենագիտության տպագրությունն արդիական էր և անհրաժեշտ: Այն հրաշալի նվեր էր բանաստեղծին՝ ծննդյան 125-ամյակի առթիվ: Մատենագիտության շնորհիվ հնարավոր դարձավ ամբողջացնել բանաստեղծի անձնական գրադարանի ուսումնասիրությունը, մի բան, որն առ այսօր արվել էր մասնակի: Անձնական գրադարանում առկա է 1452 միավոր գրականություն՝ գրքեր և պարբերական մամուլ, հայերեն, ռուսերեն և օտար լեզուներով: Մատենագիտության մեջ այս թիվը պակասել է, քանի որ գիրքը կազմելիս մի շարք նյութեր արտացոլվել են մեկ նկարագրության ներքո: Աշխարհագրական առումով անձնական գրադարանն ընդարձակ է, ընդգրկում է աշխարհի տարբեր վայրերում տպագրված նյութեր: Գրա-

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

դարանում պահվող ամենավաղ տպագրությունը Ներսես Շնորհալու «Յիսուս Որդի» գրքի պետերբուրգյան հրատարակությունն է: Գերակշռում են խորհրդային շրջանի տպագրությունները, հատկապես այն տարիներինը, երբ Չարենցը պաշտոնավարել է Պետհրատում:

Օգտագործված գրականության ցանկ (References)

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՅԱՆ 1979 – Ալեքսանդրյան, Ա. (1979), *Պապանի Չարենցի հետ (հուշեր)*, Երևան, Սովետական գրող, 96 [Aleqsandryan, A. (1979), *Patani Charents' l het (husher)*, Yerevan, Sovetakan grogh, 96];

ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ 1973 – Աղաբաբյան, Ա. (1973), *Եղիշե Չարենց, հպ. 1*, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 439 [Aghababyan, A. (1976), *Eghishe Charents', v. 1*, Yerevan, HH NAS RA, 439];

ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ 1997 – Գասպարյան, Դ. (կազմ., խմբ.) (1997), *Չարենցի հետ: Հուշեր*, Երևան, Նաիրի, 424 [Gasparyan, D. (comp., edt.) (1997), *Charents' l het: Husher*, Yerevan, Nairi, 424];

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, ԱՂԱՅԱՆ 2022 – Գրիգորյան, Մ., Աղայան, Օ. (կազմ.) (2022), *Եղիշե Չարենցի անձնական գրադարանը: Մատենագիտություն*, Երևան, Եղիշե Չարենցի տուն-թանգարան, 603 [Grigoryan, M., Aghayan, O. (comp.) (2022), *Eghishe Charents' l andznakan gradarany: Matenagitutyun*, Yerevan, Eghishe Charents' l tun-tangaran, 603];

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ 1987 – Հայրապետյան, Ն. (1987), *Չարենցը և գիրքը*, Երևան, Սովետական գրող, 63 [Hayrapetyan, N. (1987), *Charents'y ev girqy*, Yerevan, Sovetakan grogh, 63];

ՂԱԶԱՐՅԱՆ 1977 – Ղազարյան, Ռ., Պապյան, Վ. (կազմ.) (1977), *Եղիշե Չարենց 80: Տարեգրություն, մատենագիտություն, ասույթներ*, Երևան, Սովետական գրող, 80 [Ghazaryan, R., Papyan, V. (1977), *Eghishe Charents' 80: Taregrityun, matenagitutyun, asujtner*, Yerevan, Sovetakan grogh, 80];

ՄԱԶՄԱՆՅԱՆ 1961 – Մազմանյան Մ., Չարենցի հետ, *տե՛ս* Հովհաննիսյան, Ե. (կազմ.) (1961), *Հիշողություններ Չարենցի մասին*, Երևան, Հայպետհրատ, 391 [Mazmanyanyan M. Charents' l het, *tes* Hovhannisyanyan, E. (comp.) (1961), *Hishoghutyunner Charents' l masin*, Yerevan, Haypethrat, 391];

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ՊՈՂՈՍՅԱՆ 1967 – Պողոսյան, Հ. (1967), Հիշողություններ Չարենցի մասին, *Սովետական գրականություն*, Երևան, 9, 19-32 [Poghosyan, H. (1967), Hishoghutyunner Charents' l masin. *Sovetakan grakanutyun*, Yerevan, 9, 19-32].

THE PERSONAL LIBRARY OF YEGISHHE CHARENTS

MAYA GRIGORYAN

Fundamental Scientific Library of NAS RA

Ph.D. in Philology

Keywords: Yeghishe Charents, poet, personal library, literary heritage, Armenian and world literature, history of printing, publishing activity, compositional art, bibliography.

The bibliography of Yeghishe Charents' personal library is indeed a significant achievement, shedding light on the breadth of his intellectual influences and providing scholars with a comprehensive tool for further research of his life and literary works. It's wonderful to see such a rich cultural legacy being preserved and celebrated. It was a wonderful gift to the poet on the occasion of his 125th anniversary. Thanks to the bibliography, it became possible to complete the study of the poet's personal library, something that had been done partially until now. The personal library contains 1,452 pieces of literature: books and periodicals, in Armenian, Russian and foreign languages. Geographically, the personal library is extensive, including materials printed in different places around the world. The earliest publication kept in the library is the St. Petersburg edition of Nerses Shnorhali's book "Jesus the Son." Publications from the Soviet period predominate, especially during the years when Charents held office in the State Publishing House.